

LUCIAN COMȘA, CORNEL COMȘA**Morăritul pe Valea Comănei**

(satele Comăna de Jos și Comăna de Sus, jud. Brașov)

Prelucrarea cerealelor, în scopul preparării alimentelor de bază, a constituit una dintre cele mai vechi ocupații casnice. Pentru obținerea făinii din cereale, în timpuri străvechi, s-au folosit râșnița acționată mecanic, manual, și mai târziu morișca. Astfel de râșnițe s-au găsit cu ocazia săpăturilor arheologice efectuate pe hotarul Comănei de Jos, în punctul numit *Gruitul Văcarului*, și pe cel al Cuciulății, la *Pleșița Pietroasă*, de la *Părăul Hotarului*. [1,2] În ambele sate, atât în Comăna de Sus cât și în Comăna de Jos, au existat câte una-două moriști acționate cu mâna. Măcinatul cerealelor cu râșnița era o muncă foarte grea, anevoioasă, fără spor; în familiile numeroase, râșnița trebuia să funcționeze permanent, de aceea, apariția morilor de apă a ușurat mult munca oamenilor. Se cunosc două tipuri de mori cu apă: cu roată orizontală (moară cu ciutură) și cu roată verticală. În cele două sate se cunosc morile cu roată verticală. Urbariile din 1637 atestă la Comăna de Jos existența unei mori cu două roți și o pivă de pisat cu două săgeți, iar la Comăna de Sus o moară cu o piatră din vama căreia o pătrime era a morarului. Ceva mai târziu, în 1648, pe domeniul Comănei erau înregistrate trei mori; două în Comăna de Jos și una în Comăna de Sus. [3] Urbariile din secolul al XVIII-lea atestă existența în Comăna de Jos a două mori a câte o piatră; una aparținea domnului de pământ, iar alta boierului Ladislau Literatul. La Comăna de Sus erau trei mori, toate a câte o piatră; una era a

domnului de pământ, una a preotului, iar a treia a boierilor. [4] Din investigațiile făcute pe cursul Văii Comănei, în secolul al XIX-lea, numărul morilor de apă s-a înmulțit, ajungând până la 11 instalații (vezi harta), iar între cele două războaie au rămas în stare de funcționare șase mori: a locuitorului Mihai Pușcaș, moara Conteștilor, cumpărată de Botzony Gheorghe, ambele situate în partea de est a satului Comăna de Jos; apoi moara Mijeștilor, devenită proprietatea lui Botzony Imre, situată pe vale, între cele două sate; moara de la *Arini* a lui Gheorghe Pușcaș; moara Gubernăteștilor, cumpărată de Cosman Bușilă și lăsată moștenire fiului său Nicolae Bușilă, situată la Leasă, în partea de vest a satului Comăna de Sus; și ultima moară a lui Olălău, devenită comunală, situată în partea de est a satului.

Moara Conteștilor, a Mijeștilor și a Gubernăteștilor erau proprietatea mai multor familii; morarul, care arenda moara, plătea, după înțelegere, anual, o cantitate de cereale locuitorilor care dețineau părți în moară. Mai târziu, familiile, rând pe rând, și-au vândut părțile morarilor, care apoi au devenit proprietari. La început, întreaga instalație a morilor a fost construită din lemn de către meșterii satelor, apoi s-au adăugat și părți din fier. Părțile componente ale unei mori erau lucrate în cea mai mare parte din lemn de fag, arine sau brad și mai ales din stejar, considerat lemn de esență tare, care rezista la intemperiiile vremii. Tipul de moară specific Văii Comănei este cel al morilor cu două sau cu o singură roată cu cupe, fiecare roată acționând o piatră de moară. Descriem în linii mari o moară țărănească (cea a lui Gheorghe Niciu, funcțională până în 1968): Roata morii se confecționa din ”opt colaci”, din lemn de stejar, fiecare roată având de la 16 până la 32 de cupe și tot atâtea trepte; *colacii* se petreceau doi câte doi, prinși în cuie de lemn. Mai târziu, pentru o rezistență mai mare, s-au întrebuintat patru drugi de

fier cu ”șiroafe”, de aceeași lungime ca a roții (80 cm) și două rafuri tot din fier, cu diametrul de doi metri, late de șase centimetri și care erau aplicate pe dunga *colacilor*. Cupele cu treptele respective formau un unghi de 90 grade, iar vârful acestora se fixa pe fața colacului în așa fel, ca de la vârful unghiului la marginea colacului să fie o distanță egală cu lățimea acestuia. În partea de interior a colacilor, era bătut în cuie de lemn de brad *fundul roții*. La rândul lor, colacii erau prinși cu patru *cruci* de *fusul roții*, bine fixate în *pene*. Atât *fusul* cât și *crucile* erau lucrate numai din lemn de stejar. Este de reținut faptul că debitul de apă ce cădea într-un minut pe roată era de aproximativ 1-2 mc; sub forța apei, pietrele de moară făceau 5-10 rotații pe minut. Cu o singură piatră, în acest ritm, se măcinau două ferdele de boabe pe oră, adică șase saci în timp de 12 ore. Deci, cantitatea pentru măcinat era în raport cu mărimea roții, cu debitul de apă și, implicit, de lucratul pietrelor. O roată de moară, fiind expusă intemperiiilor vremii, nu dura mai mult de 8-10 ani, perioadă după care trebuia înlocuită.

Fusul se sprijinea pe cei doi *cepi*, fixați cu ajutorul unor verigi de fier pe o *periniță* din lemn de fag, fixată în scobiturile de la *patul* și *căpătâiul* fusului, așezate în partea din afară și din interior a acestuia. Pentru ca *cepii* să nu se încingă sau să se tocească prea repede din cauza frecării, primeau apă continuă și se ungeau cu uleiuri.

La capătul din interior, pe fus, era fixată una din cele mai importante părți ale morii, și anume *roata cu măsele* (fuștea pietrelor). Studiind cu atenție schițele anexate se poate observa, în mod clar, cum *roata cu măsele* se întrepătrunde cu *valul*, care la rândul lui era fixat pe *fuște*. De foarte mare importanță în acest angrenaj, rămânea însă felul în care, cele două pietre suprapuse se puteau regla mai bine, de acest lucru depinzând, în mod hotărâtor,

calitatea făinei obținute. Ca parte componentă, fusul primei roți avea o lungime aproximativă de 3,5 m, iar al doilea fus de 2,5 m, ambele având un diametru de 30 cm (moara avea două roți pentru două pietre). *Fuștea*, un ax pătrat și zimțat, se sprijinea la capătul de jos pe *punte* (o grindă din lemn de stejar, pusă în poziție orizontală) și apoi înfiptă în *săpuneci* (o bucată de oțel), care la rândul-i e fixat în *tigaie*. Fiind singurele părți din fier – ”fier pe fier”, cum se spunea – din întreaga instalație, morarul era obligat să le ungă încontinuu cu uleiuri cumpărate sau preparate în gospodăria sa.

Puntea se sprijinea cu cele două capete ale sale pe alte două grinzi, lucrate tot din stejar, în așa fel, încât prin manipularea unor pene, aceasta să se poată fixa mai la stânga sau mai la dreapta, condiționând poziția perfect orizontală a pietrei. Dintre cele două grinzi pe care se sprijinea puntea, una era fixă, iar cealaltă putea fi ridicată cu o manetă, reglându-se și potrivindu-se distanța dintre cele două pietre.

Valul era compus din două capete din ”bubă de arine”, pentru ca să nu crape, și din șase *șistari* din lemn de corn, legate bine cu două cercuri de metal. *Valul* se fixa pe *fuște* cu *pene* și *pap* (lipici), bine centrat. În acest loc, *fuștea* era zimțată împiedicând astfel alunecarea valului în jos. Dar, pentru a se obține o potrivire perfectă între *val* și *roata cu măsele*, între *șistari* se folosea *vincăul* cu ajutorul căruia se obținea o cuplare perfectă.

Calitatea făinei depindea în mod substanțial de felul în care erau așezate și lucrate pietrele de moară. Acestea erau aduse de la Sebeș, de lângă Ineu (Arad), fie de la Ciceu, sau de pe Valea Comănei, de la locul numit Dabiș. Înainte de instalare trebuiau ”puțuluite” (șlefuite) cu niște ciocane speciale în vederea rotunjirii. Aproape toate morile de pe Valea Comănei aveau două perechi de pietre, una pentru porumb și urluială și una pentru grâu. Fiecare pereche de pietre se punea în mișcare cu ajutorul unei roți de apă

separate. Din când în când, morile erau oprite, iar morarii *ferceau* pietrele – adânceau zimții, care în timp se toceau, cu ajutorul unor ciocane speciale. Tot din anexele morii făcea parte și *coșul*, având o capacitate de 8 ferdele. Acesta era fixat pe un suport cu patru picioare la baza căruia se afla *corletul* – un dispozitiv care permitea căderea boabelor în ”gura pietrei“, de unde ajungeau în ”sânul pietrei“, loc în care erau zdrobite și transformate în făină, care aluneca pe *chișcătoare*, căzând în lada de făină. Clopotul morii anunța pe morar când se terminau boabele din coș. [5]

Măcinișul (grâu, porumb, urluială) se aducea la moară cu carul sau chiar cu spatele, când era vorba de cantități mici, iar din satele mai îndepărtate cu căruța cu cai. Sacii erau lăsați la moară, proprietarii venind să-și ridice făina după un anumit timp, sau unii oameni așteptau până ce le venea rândul la măcinat. Anotimpul cel mai aglomerat pentru măcinat era toamna, când morile funcționau zi și noapte. Unii morari se ocupau și de transportul măcinișului cu căruța cu cai, iar locuitorii îi recunoșteau și erau avizați prin anumite clopote și *ceoi*, așezate la capătul oiștei carului.

În situația când morarul transporta măcinișul sau era lăsat la moară, semnele de recunoaștere pentru restituirea sacilor consta în vârguțe în diferite culori, motive florale țesute în război. Aceste ornamente specifice, cunoscute sub numele de ”semne de proprietate“, se întâlneau și la țesăturile din lână duse la pive, uneori și pe unele obiecte de muncă și uz casnic. Dintre acestea amintim: florile stilizate – șatrangă, raci, furculiță, prescură, etc. În ultimul timp, sacii se însemnau cu inițialele proprietarului și numărul casei.

Vama pentru măcinat se lua în natură: pentru fiecare ferdelă de cereale se lua câte o cofă (cofa morarului era mai mare decât cea obișnuită). După cel de-al doilea război mondial, s-a introdus

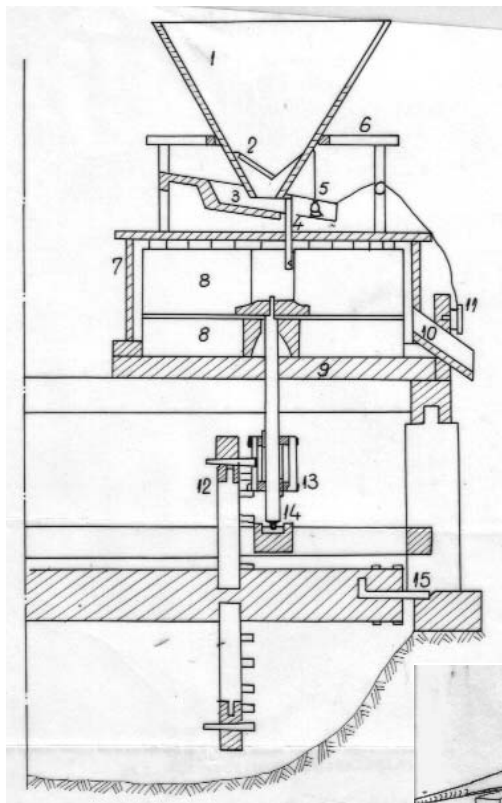
sistemul în procente: 6-8 % din cantitatea măcinată. Morile de pe Valea Comăanii, până la apariția morilor ”de foc“, au deservit o parte din satele din subzona Perșanilor și a celor din dreapta Oltului (Crihalma, Ticușuri, Ungra, etc.). În anul 1924, în satul Comăana de Sus, locuitorul Iosif Niciu al lui Tel a instalat o moară sistematică cu motor pe bază de benzină, dar din lipsă de mecanic care să o conducă, proprietarul a fost nevoit să o vândă. Prima moară sistematică stabilă a fost construită în anul 1943, tot în satul Comăana de Sus, de către locuitorul Nicolae Bușilă, acționată de un motor pe bază de motorină. De asemenea a fost modernizată și moara locuitorului Mihai Pușcaș, cumpărată de Bondy Iosif. Restul morilor, după al doilea război mondial, rând pe rând și-au încetat activitatea, ultima fiind a lui Gheorghe Niciu în 1968. Vama la morile sistematice era mai mare (cca 10-12%).

Bibliografie:

- I. Glodariu, Fl. Costea, I. Ciupea – *Comăana de jos – Așezările de epocă dacică și prefeudală*, Cluj-Napoca, 1979-1980, p. 53;
Materiale și cercetări arheologice, vol VIII, pp. 283-290
 D. Prodan, L. Ursuțiu, M. Ursuțiu – *Urbariile Țării Făgărașului*, vol.I (1601-1650), București, 1970, p. 59
 Șt. Meteș – *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului*, Cluj, 1935, pp. 39, 42-43
 C-tin Catrina, Al. Bușilă – *Morile de apă de pe Valea Comănelor, Țara Oltului*, Aluta-Sf. Gheorghe, 1971, pp. 409-414

Schițele – cfr. Alexandru Bușilă

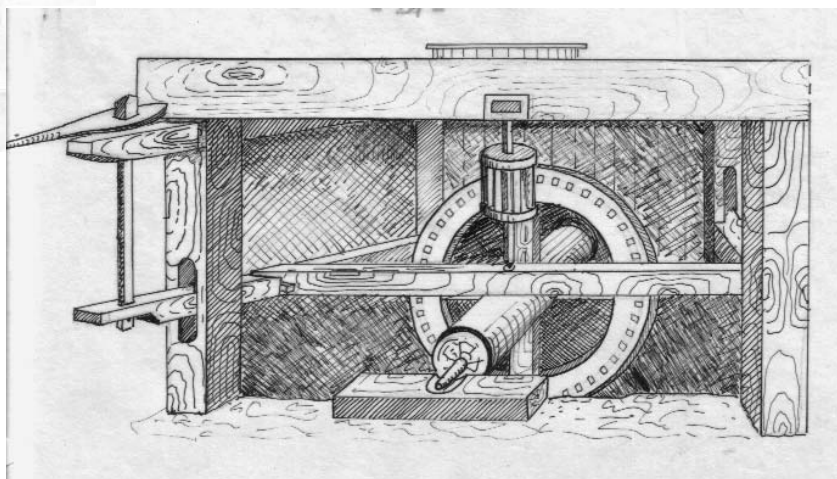

Instalația pentru măcinat – secțiune

1. Coșul; 2. Scândurica; 3. Corlețul;
4. Titirezul; 5. Clopoțelul; 6. Scaunul coșului; 7.
- Veaca; 9. Pietrele; 10. Podul pietrelor;
11. Regulatorul; 12. Roata cu dinți; 13. Valul;
14. Săpuneci și tigaie; 15. Cepi și perinița

Instalația de mișcare a pietrelor de măcinat

Roata de apă – părți componente: 1. Scocul; 2.

- Sarampăi; 3. Picioarele scocului; 4. Colaci
5. Cupe; 6. Peana; 7. Crucile; 8. Fusul; 9.
- Raful; 10. Cuie de lemn; 11. Patul roților

